
„Nem tudok mást adni, mint magamat és erős akaratomat”

Gróf Teleki Pál (1879-1941)

KISS F. JÓZSEF

A múlt soha sincs lezárva. A nemzedékek nem dátumszerűleg megállapítható egymásutánban következnek, hanem egymás mellett és egymásba folyva élnek a jelenné váló múltat és a jövővé alakuló jelent. Minden történelmi nemzedék a maga viharos életét éli át és tartja a legnagyobbak, érthető, hogy arasznyi létében több fordulatot állapít meg 15-20 esztendő alatt, mint amennyi az egész addigi történelemben mutatkozott előtte. Egy-egy ilyen összegzés során, nemcsak a történelmi események, fontosabb összegzések (át)értékelésére nyílik lehetőség, hanem elkerülhetetlen a mértékadó személyiségek életpályájának áttekintésére tevékenységük mérlegének megvonására is.

Magyarország legműveltebb és európai látókörű
családjából származott

A magyar történelem meghatározó személyisége volt *Gróf Teleki Pál* is, aki a nemzet válságos órájában önkézevel vetett véget életének, 1941. április 3-án.

Természetesen egy életpálya – akár vázlatos – bemutatásának nem a halál körülményeinek a vizsgálata a legfontosabb mozzanata, még akkor sem, ha arról legendák keringenek ma is.

Jóval lényegesebbek a kor nemzetközi és hazai történéseinek, *Teleki Pál* személyiségjegyeinek a bemutatása, amelyek egy küzdelmesen szép életút végén az értelmetlen halálhoz vezettek.

Teleki – *gróf Bethlen István*hoz hasonlóan – nagy történelmi múltú erdélyi arisztokrata családból származott. A *Telekiek* Magyarország legműveltebb, széles európai látókörű családjai közé tartoztak.

Teleki Pál abban az évben született, amikor *Móricz Zsigmond* és *Szabó Dezső* is: 1879-ben.

Tudósnak készült vagy társadalmi osztálya annyi más képviselőjéhez hasonlóan – politikusnak? Magyarországon a származás előjogokat és bizonyosfajta előnyöket jelentett az arisztokrácia számára. Nemcsak nagyobb tisztelet övezte tagjait, hanem egyszerűen születték tagjai a törvényhozásnak. Érvényesülési lehetőségeik a közélet más területein is szinte korlátlanok.

Az előjogok – kimondva vagy kimondatlanul – kötelezettségekkel is párosultak. „A magyar feltámadás gyönyörű idején”, a reformkor és 1848/49 időszakában a főnemesség komoly szépirodalmi és tudományos tevékenységet folytatott, a legkiválóbbak tudásuk és képességük legjavát a közjó szolgálatára fordították. *Teleki Pál* a magyar arisztokrá-

cia legjobb hagyományainak kései folytatója a 20. században. Számára a közjó szolgálata, a politizálás éppolyan kötelesség volt, mint a képességeinek legjavát nyújtó tudományos munka, ami legalább olyan fontos szerepet kapott az életében, mint a közéleti-politikai tevékenység.

1903-ban a budapesti jogi karon az államtudományok doktorává avatták. Ez követően földrajzi, szociológiai és agrárgazdasági tanulmányokat folytatott. Elvégezte a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémiát.

„Földrajzból és geológiából kitűnő iskolát kapott az idősebb *Lóczy Lajostól*” – írja *Rónai András*. Jól ismerte *Teleki Sámuel* afrikai utazásait. Ő is sokat utazott. Bejárta Észak- és Kelet-afrikát, Európát és Japánt.

Teleki világlátására életre szóló hatással Észak-Amerika volt. 1912-ben az Amerikai Földrajzi Társaság vendégeként hosszabb időt töltött – *Cholnoky Jenő* társaságában – az Amerikai Egyesült Államokban.

Tudományos munkásságának elismerésére a Francia Földrajzi Társaságtól megkapta a Jomand-díjat.

A hazai tudományos élet szervezésébe, irányításába 1912-ben kapcsolódott be. Először a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára lesz, 1917-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották.

Az első világháború utolsó éveiben és a béketárgyalások idején tudományos munkásságát a magyarság szolgálatába állította. Ekkori céljairól később így nyilatkozott: Törekvéseink „nem céloztak mást, mint lehetőséget keresni arra, hogy magunk politikáját csináljuk, hogy megtaláljuk helyünket Európa és a világ nemzetei között, hogy elérjük idővel az egyenjogúságot, amely minden nemzetet a maga személyiségéhez képest megillet és hogy belül is a magunk háza táján a magunk gazdái lehessünk.”

Teleki irányításával állították össze 1919 őszén a béketárgyalások magyar anyagát. A „carte rouge” rövid idő alatt „kitűnően szerkesztett dokumentumokban és térképekben olyan áttekintést adott a Kárpát-medence földrajzáról, történetéről, népességéről, gazdasági és politikai viszonyairól ..., hogy nincs e munkának párja - állapítja meg *Rónai András*, hozzátéve a következőket: – Sajnos ezt a hatalmas munkát csak a tudományos világ egy kis része és csak a békeszerződés aláírása után ismerhette meg.”

A győztes hatalmak anélkül fogadtatták el a békefeltételeket, hogy a magyar béke delegáció kifejtette volna véleményét. Így 1920. június 4-én Magyarország kismizmizve, teljes elszigeteltségben áll Európa közepén.

1919-ben a belpolitikai életet is válság rázta meg. Az események a jogállamiság, az alkotmányosság – politikai és gazdasági élet széthullásával fenyegettek. A *Teleki*-kormány időszakában került sor az államhatalom újjászervezésének befejezésére és vette kezdetét a Horthy-rendszer megszilárdulása. *Teleki Pál* így értékelte ezt az időszakot: „lassan, fokozatosan emelkedtünk fel a háborús vereség, Trianon és a kommunizmus okozta mélységből a nemzeti függetlenség, a nemzeti erő, a nemzeti önérték és a külvilág által való megbecsülés lépcsőin. Fokozatosan emelkedtünk fel ..., sohasem tévesztve szem elől politikánk nemzeti mivoltát, az országnak azt az érdekét, amelyet csak olyasvalaki érthet meg, aki mélyen gyökerezik ennek az országnak a történelmében ..., ragaszkodik a maga függetlenségéhez, a maga sajátos államelméletének, a maga alkotmányosságának folytonosságához és megóvásához.”

Mint ahogy a Horthy-rendszer sem volt fasiszta, ugyanúgy *Telekitől* is távol állt minden szélsőséges faji-rasszista, diktatórikus hajlam. Fontolva haladó konzervatív reformer volt, a történelmi kontinuitás, a társadalmi evolúció híve. Célja egy független és erős, keresztény és európai szellemiségű és szociális Magyarország megteremtése volt. A soknemzetiségű Erdélyből hozott életszemlélete fogékonyra tette a kisebbségi kérdés iránt. Ennek szép példája az a magatartás, amellyel az első bécsi döntés után a határkérdés megoldására kiküldött bizottság munkáját vezette. „Ismerte Európa határproblé-

máit, más kontinensekét, tudományos alapon vizsgált és megvalósított határmegoldásokat – írja *Rónai András*. – Elemében volt tehát, amikor érvelt. Ha van nagypolitikai érdek a munkánkban, mondotta, akkor az az, hogy a határkijelölés ne szítsen további ellenségeskedést a szomszédok között, hanem levezetni segítsen a súrlódásokat.”

A tudós és tanító

Az első bécsi döntésig, a miniszterelnöki teendők újabb vállalásáig hosszú volt az út. *Teleki* 1921 áprilisa után visszavonult az aktív politizálástól. Minden energiáját a tudomány és az oktatás, a tudományszervezés és az ifjú nemzedékek egészséges, nemzeti szellemű nevelése kötötte le.

Gazdasági és politikai földrajzot adott elő az egyetemen.

„A politikai földrajz az ínyencek stúdiuma. Ez a tudomány abban az időben élte virágkorát – emlékezik vissza egyetemi tanulmányaira *Rónai András*. – *Teleki* aktuális példaként mutatta be a belpolitikai és nemzetközi politikai viszonyok alakulásában a földrajzi milió szerepét. [...] A földrajzi háttér *Telekinél* sohasem egyes földrajzi tényezők ismeretéből állott, hanem a földrajzi milió és benne az ember tevékenységének széles, filozófikus ábrázolásából, föld, nyersanyag, éghajlat, ember és társadalom adottságainak és kölcsönös hatásának, szimbiózisának bonyolult képéből.”

Teleki iskolateremtő tudós volt. A Szociológiai Intézet, az Államtudományi Intézet, a Táj- és Népkutató Csoport munkatársai, a falukutatók megannyi szállal kötődtek *Teleki*hez. Tudományos ars poeticája: a tudós éltető közege az egyetem, a hallgatókkal való együttműködés, együtt gondolkodás újabb és újabb tudományos kutatásokra ösztönzi az előadót.

Látásmódot, szemléletet adott, perspektívákat nyitott meg a tanítványok előtt.

A *Teleki* család „tudós, tanító és példamutató szenvedélye, külföldi tanulmányútja, tudományos kapcsolata, sokoldalú műveltsége predestinálták a tanári pályára”.

„Törékeny, szürke kis ember volt. Száz ránc sötétes bőré arcán. Elcsúfították volna kissé ferde arcát, ha abban nem uralkodott volna két csodálatos barátságos fényű világoskék szeme. Mozdulatai kissé szögletesek, groteszkek voltak. Vállát sűrűn fel-felkapta, mintha egy kérdésre azt felelné: Ki tudja? Gyorsan elfordult, gyorsan indult, gyorsan járt... Kissé nazális, gramofonszerű hangjára emlékszem. Azt lehetne hinni, nincs mögötte érzés, csak tudat. Nem izzott, nem jött ki a sodrából. Nyugodtan és egyhangúan beszélt... – Egész külső habitusa alig tette különösen megnyerővé idegenek előtt. Hacsak halk szerénysége nem... Mégis, négyszemközti beszédben negyedóra alatt bárkit lehűtött, megnyert. Barátságosan, békésen közeledett mindenkihez, akkor is, ha hatalmat képviselt. Megegyezni akart, és nem sajnálta erre a fáradságot... És ehhez értett, ragyogó szónoklatok, sodró lendület, csillogó szellemesség, hatalmas fordulatok nélkül. Meg tudott nyerni ellenséget is, mert látszott rajta, hogy Ő nem ellenség, érvei mögött nincs hátsó gondolat, fordulat.”

„Utat kell mutatnom... és a lelkeket kell új útra vezetnem”

Teleki nemcsak tanított, tanult is. A tanítványai által felhalmozott óriási szellemi értékből merített akkor is, amikor a 30-as évek végén újból aktívan bekapcsolódott a politikai közéletbe.

1939. február 16-án ismét elvállalja a miniszterelnöki megbízatást, kiélezett kül- és belpolitikai helyzetben. Európa és a világ készül az újabb világháborúra. Magyarországon – miután nem talált kellő megértésre az utódállamoktól – előretörték a turbulens jobbol-

dali erő, a náci Németország mellett elkötelezettséget szorgalmazva. Az első bécsi döntés, Magyarország csatlakozása az Antikomintern Paktumhoz, a belpolitikában a zsidótörvények elfogadása nagymértékben behatárolták a Teleki-kormány mozgásterét. A kül- és belpolitika által erősen korlátozott Teleki bemutatkozó beszédében „mélyreható” reformokat ígért a nemzetnek.

Joggal tehető fel a kérdés: felelőtlen ígélet volt ez a Teleki részéről vagy konzekvens – háború utáni időkre is – felvállalt kormányprogram? Teleki beszédei, tettei arról árulkodnak, hogy a jövőben gondolkodott. Az elkövetkező békeidőkre akarta átmenteni az országot. Erre elvileg minden esélye megvolt, hiszen a 30-as években mind erőteljesebb követelésekkel fellépő társadalmi progresszió – a tanítványok – is készültek erre. Az évtized második felében megindult gazdasági modernizáció, a társadalmi struktúra változásai, a szociális és kulturális törvényalkotás első eredményei is megfelelő kiindulási alapot jelentettek.

Teleki tehát okkal volt bizakodó. Külpolitikájában ugyan támaszkodik a Berlin-Róma tengely államaira, mégis arra tesz ígéletet: „óvatos céltudatossággal, egyenes vonalon, korrektül vezetjük az ország külpolitikáját”. Elsősorban Lengyelországgal igyekszik szorosabbra fűzni a kapcsolatokat. Kezdeményezi a kapcsolatok megnyugtató rendezését Romániával, Cseh-Szlovákiával és Jugoszláviával. A magyar kormány „bármikor kész más államokkal is közvetlen tárgyalásokba bocsátkozni [...], hogy az ország viszonyát egyes szomszéd államokkal tovább javítsa és minél szilárdabban megalapozza”. A tárgyalásoknak egyetlen előfeltételét abban látja, hogy „a rendkívüli nagy horderejű kisebbségi kérdés rendezésére” ezek az országok mutassanak hajlandóságot.

A németek nyomását nyugati kapcsolataival is remélte ellensúlyozni.

Belpolitikai téren vállalta a földkérdés megoldását, a további szociális intézkedések bevezetését, a honvédelem fejlesztését, valamint a közigazgatási és választójogi reformot.

Tartózkodik a felelőtlen ígéletektől. Világosan látja, hogy az ország politikai viszonyai, a hatalmi struktúra és a nemzetközi helyzet, a jobboldal erőteljes aktivizálódása nem kedvez a gyorsabb ütemű változásoknak.

A világháború kirobbanása után választani kell: Magyarország bekapcsolódjon-e a németek oldalán a háborúba, vagy az aktív semlegesség álláspontjára helyezkedve vállalja az ország esetleges katonai megszállását? *Teleki* igyekezett kitérni a háborús részvétel alól. Nem járul hozzá, hogy Németország hazánkön keresztül támadja meg a lengyeleket. A lerohanás után befogadja a lengyel menekülteket. 1940. december 12-én megkötö az örök barátsági szerződést Jugoszláviával. Azonban a kormánykörök, a katonai vezérkar és Horthy környezetének a nyomására nem tud kitérni a németek követelése elől, hogy a magyar csapatok is működjenek közre Jugoszlávia megtámadásában. Ennek a lépésnek a beláthatatlan következményeit nem vállalja.

„*Incze Péter* (*Teleki* személyi titkára) tanúja volt egyéni és államférfiúi krízisének – írja *Rónai András* –, és amikor 1941. április 3-án reggel azzal ébresztették, hogy a miniszterelnök öngyilkos lett, elborult arccal, de szinte csak a tényre rábólintva azt mondta: Tudtam, hogy ez lesz a vége, mindennap vártam.”

Halálával a 20-as, 30-as évek egyik vezető politikusa és nagy műveltségű tudósa távozott az élők sorából, aki nem tudott mást adni a magyarságért, mint önmagát és erős akaratát.